

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ І ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

Bünyamin Ayçiçeği*

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA HZ. MERYEM

İslam dininde Hz. Meryem'in, kadınlar arasında önemli bir yeri bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Meryem adıyla müstakil bir sûre de bulunmakta, Kur'an'da Meryem'in güzel bir şekilde yetiştirildiği, ahlaki özellikle vurgulanmaktadır. Allah tarafından seçildiği, tertemiz olduğu ve dünya kadınlarının arasında da seçkin bir yere sahip bulunduğu ifade edilmektedir. Klasik Türk şiirinde de Hz. Meryem; iffeti, temizliği, ibadeti, Hz. İsa'nın annesi olması yönleriyle çokça bahsedilen ideal bir kadın tipidir. Şairler, şiir söyleme güçleri, kaabiliyetleri ile Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı mucizevi şekilde dünyaya getirişi arasında ilgi kurmuşlardır. Bu makalemizde Hz. Meryem'in, belli başlı divan şairleri tarafından şiirlerinde kullanılış şekli ele alınmıştır. Ayrıca Hz. Meryem'in, şairlerin hayal dünyasında edindiği yer, şiirlerinde Hz. Meryem'in öne çıkarıldığı vasıflar incelenmiştir. Hz. Meryem'le ilgili kullanılan terkipler, mazmunlar, söz öbekleri-grupları ayrı başlıklar halinde, beyitlerin anlamları verilerek ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Meryem, Hz. İsa, klasik Türk şiiri, söz öbekleri-grupları

Giriş

İslam dininde Hz. Meryem, kadınlar içinde özel bir yere sahiptir. Kur'an Hz. Meryem'i kadınlara bir rol model olarak anlatmakta¹ âyetlere bakıldığında onun, ideal bir kadın tipi olarak yansıtıldığı görülmektedir. Hem İncillere hem de Kur'an'a göre Meryem adı ona annesi tarafından verilmiştir. Adının anlamıyla ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Kelimenin aslının İbrânce olup Arapça'ya Süryânice'den geçtiği ve "ibadet eden" anlamına geldiği kabul edilmektedir.² Ayrıca iç ve dış güzelliğe sahip olması bakımından Hz. Meryem Betül olarak adlandırılmıştır. Çeşitli övücü sıfatlarla anılan Hz. Meryem Kur'an-ı Kerim'de 34 yerde geçmektedir. Kur'an'ın 114 sûresinden 19. sûresinin adı da Meryem'dir. Hz. Meryem 22 âyette³ Hz. İsa'nın

annesi, Tahrir Sûresi 66/12. âyette de İmran'ın kızı olarak anılmaktadır.⁴

Hz. Meryem'le ilgili âyetlere bakıldığında şöyle bir manzarayla karşılaşılacaktır: Âl-i İmrân Sûresi 35. âyette İmran'ın karısının Hz. Meryem'e hamile olduğunda Allah'a, "Rabbim! Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım. Benden kabul et. Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" şeklinde dua ettiği belirtilir.⁵ Ardından 36. âyette Hz. Meryem doğunca annesinin şöyle dediği anlatılır: "Rabbim!" dedi, "Onu kız doğurdum." -oysa Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilir- "Erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Onu ve soyunu kovulmuş şeytandan senin korumana bırakıyorum." Âl-i İmrân Sûresi 37. âyette, "Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriyâ'yı da onun bakımıyla görevlendirdi. Zekeriyâ, onun

* Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslâm Edebiyatı.

¹ Kur'an'da Hz. Meryem'in ideal bir kadın olarak anlatılması hakkında detaylı bilgi için bk.: Hafsa Fidan Vidinli, "Kur'an'da Üç Kadın: Havvâ, Meryem, Sebe Melikesi", *Kur'an ve Kadın Sempozyumu 4-5 Haziran 2010 Ankara*, s. 159-162.

² Meryem adının anlamlarıyla ilgili detaylı bilgi için bk.: Ömer Faruk Harman, "Meryem", *DİA*, C. XXIX, s. 236-237.

³ Detaylı bilgi için bk.: Bakara Sûresi 2/87, 2/253, Âl-i İmrân Sûresi 3/45, Nisa Sûresi 4/156-157-171, Mâide Sûresi 5/17-46-72-75-78-110-112-114-116, Tevbe Sûresi 9/31, Meryem Sûresi 19/34, Müminün Suresi 23/50, Ahzâb Sûresi 33/7, Zuhruf Sûresi 43/57, Hadid Sûresi 57/27, Saf Sûresi 61/6-1.

⁴ İslam kaynaklarında iki İmran ailesinden ve böylece iki Meryem'den bahsedilir. Birincisi Hz. Musa ile Hz. Harun'un babası Hz. Yakub'un oğlu Levi'nin oğlu Yashûr'ün oğlu olan İmran ve İmran'ın kızı, Hz. Musa ile Hz. Harun'un büyük kızkardeşi olan Meryem; diğeri de Hz. İsa'nın annesi Meryem ve Meryem'in babası İmran b. Metandır. Detaylı bilgi için bk.: Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. II, s. 355-356.

⁵ Kur'an-ı Kerim'den alıntı yapılan yerlerde Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli kullanılmıştır: Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin (Haz.), *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Baş. Yay., Ankara 2003.

bulunduğu bölmeye her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu. “Meryem! Bu sana nereden geldi?” derdi. O da “Bu, Allah katından” diye cevap verirdi. Zira Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.” denilerek Hz. Meryem’in bakımıyla Zekeriya’nın görevlendirildiği ve Hz. Meryem’in daha çocukken mucizevi bir şekilde rızıklandırıldığı anlatılmaktadır. Âl-i İmrân Sûresi 42 ve 43. âyetlerde Hz. Meryem’in Allah tarafından seçildiği, tertemiz olduğu ve dünya kadınlarının arasında seçkin bir yere sahip olduğu şöyle anlatılmaktadır: “*Hani melekler, “Ey Meryem! Allah, seni seçti. Seni tertemiz yaptı ve seni dünya kadınlarına üstün kıldı. Ey Meryem! Rabbine divan dur. Secde et ve (O’nun huzurunda) rükû edenlerle beraber rükû et” demişlerdi.*” Devamındaki âyetlerde de Meryem’in himaye edilmesi için insanların kura çektiği ve melekler tarafından Hz. Meryem’in, adı Meryem oğlu İsa Mesih olan bir “kelime”⁶ ile müjdelendiği söylenmektedir. Ayrıca Hz. İsa’nın beşikte de yetişkin çağında da insanlarla konuşacağı ve iyilerden olacağı ifade edilmektedir. Âl-i İmrân Sûresi 47. ayette Hz. Meryem’in, hiçbir insanla münasebeti olmamasına ve iffetini muhafaza etmesine rağmen çocuk sahibi olacağı için şaşırıldığı, endişeye kapıldığı ifade edilmektedir: “*Ey Rabbim! Bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olur?*” dedi. Allah, “*Öyle ama, Allah dilediğini yaratır. O, bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece “ol” der, o da hemen oluverir*” dedi.” Kur’ân’ın 19. sûresi olan Meryem Sûresi’nin 16–34. ayetlerinde Hz. Meryem’in mucizevi bir şekilde Hz. İsa’yı dünyaya getirişi, Hz. Meryem’in konuşmaması için Allah tarafından verilen emir, halkın çocuğun doğumuna tepkisi, Hz. İsa’nın beşikteyken konuşması anlatılmaktadır.⁷ Meryem Sûresi 19/20. ayette de özellikle Hz. Meryem’in iffetsiz bir kadın olmadığı vurgulanmaktadır. Buna göre Kur’ân’a bakıldığında Hz. Meryem’in şu vasıflarla anıldığı görülmektedir: 1. Hz. İsa’nın annesi, 2. İmrân’ın kızı, 3. Allah’a hizmet etmek üzere adanan, 4. Allah’ın güzel bir şekilde kabul buyurduğu ve yetiştirdiği, 5. Mucizevi bir şekilde rızıklandırılan, 6. Allah tarafından seçilen, 7. Tertemiz bir ahlaka sahip olan, 8. Dünya kadınlarından üstün kılınan, 9. Üstün bir iffete sahip.

Kur’ân-ı Kerim’e, hadis ve tefsir kaynaklarına bakıldığında Hz. Meryem’in birlikte anıldığı bazı şahıslar göze çarpmaktadır. Bu şahıs kadrosu; babası İmrân, annesi (Hanne), teyzesinin kocası olan ve küçük yaşta bakımını üstlenen Zekeriya ve Hz. İsa’dır. Hz. Meryem küçük yaşta anne ve babasını kaybetmiştir. Ömer Faruk Harman, Meryem’in

⁶ Burada geçen “kelime” ifadesiyle Allah tarafından gerçekleştirilen normal dışı bir yaratma işinin, manalı bir eserin, âdet dışı bir yaratılışın kastedildiğiyle ilgili ve diğer yorumlarla alakalı detaylı bilgi için bk.: Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. II, s. 362–364.

⁷ Detaylı bilgi için bk.: Elmalılı Hamdi Yazır, *a.g.e.*, C.V, s. 404–406.

anne ve babasının adının Yeni Ahid’de geçmediğini, Protevangelium’da annesinin Anna (İbrânîce’de Hannah, İslâmî kaynaklarda Hanne), babasının Yoakim (Ioacim = Joachim = Yuvakim) olarak anıldığını belirtmektedir.⁸

Klasik Türk edebiyatında birçok peygamberden, ailesinden, dîni şahsiyetlerden bahsedilmiş, bazılarıyla ilgili de manzum ve mensur müstakil eserler kaleme alınmıştır.⁹ Ahmet Yesevî’nin halifelerinden olan Hakîm Süleyman Atâ’nın, (ö. 1186–87) 7’li hece ölçüsüyle 71 dörtlük halinde Hz. Meryem’in özelliklerini ve vefatını anlattığı bir eseri bulunmaktadır.¹⁰ Tekcan, Hz. Meryem’le ilgili bu şiirin özellikle Orta Asya’da cehriye dervişlerinin meclislerinde Ahmet Yesevî’nin hikmetleri gibi koro halinde okunduğunu kaynaklara dayanarak aktarmaktadır.¹¹

Semra Tunç, klasik Türk şiirindeki kadın şahsiyetleri ele aldığı makalesinde Hz. Meryem’in divanlarda; saflığı, ibadeti, İsa’nın annesi oluşu, hamile kalışındaki mucizevi yön, siyah giyinmesi, kiliselerdeki tasviri ile geçtiğini söylemektedir. Ayrıca söz, mana, şiir, tab’, tabiat kelimeleriyle teşbih ilgisi kurulduğuna dikkat çekmektedir.¹²

Biz de bu çalışmada Hz. Meryem’in klasik Türk şiirinde ne şekilde anlatıldığını, hangi yönleriyle ele alındığını, Hz. Meryem etrafında örgülenen hayal dünyasını ele almaya çalıştık. Özellikle incelenen şiirlerde şairlerin söyleyiş tarzlarını, üsluplarını Hz. Meryem’e benzettikleri, üsluplarının Meryem gibi temiz, bakir ve böylece orijinal olduğunu vurguladıkları, Rûhu’l-kuds tarafından “nefih” edilmişcesine hikmetli, gizemli, mucizevi bir tarzları bulunduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Beyitlerde birçok anlam derinliği, katmanı olduğu ve beyitlerin; kelimelerin birbirleriyle olan münasebetlerinden, döneme özgü söyleyiş tarzlarından ve şairin “batnında” gizli anlamlardan hareketle farklı yorumlara müsait olduğu bilinmektedir. Beyitlerin anlamını verirken, makalenin sınırlarını zorlamamak için sadece nesre çeviriyle yetindik, beytin değerlendirildiği alt başlığa uygun hususlara temas ettik.

⁸ Ömer Faruk Harman, “Meryem”, *DİA*, C. XXIX, s. 237.

⁹ Detaylı bilgi için bk.: Ağâh Sırrı Levend, “Dini Edebiyatımızın Başlıca Türleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S. 371, Ankara 1972, s. 35–80; Cemal Kurnaz, “Dini Edebiyat Türleri ve Dini Edebiyatımızın Bugünü Hakkında Düşünceler”, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Ankara 1997, s. 277–283; Âmil Çelebioğlu, “Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1998, s. 349–365; Metin Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebi Türler ve Tarzlar*, Erzurum 2006.

¹⁰ Hakîm Süleyman Atâ’nın Hz. Meryem Kitabı ile ilgili detaylı bilgi için bk.: Münevver Tekcan, “Hazret-i Meryem Kitabı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXXII (2014), s. 185–216.

¹¹ Münevver Tekcan, *a.g.m.*, s. 186.

¹² Semra Tunç, “Klasik Türk Şiirinde Kadın Şahsiyetler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume: 3-Issue: 15, *klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı-Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı*-, s. 240–241.

1. Hz. İsa'nın Annesi:

İncelediğimiz eserlerde Hz. Meryem, çoğunlukla Hz. İsa'nın annesi olarak anılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa'nın, ekseriyetle Hz. Meryem'le beraber anılmasının bunda önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Ahmedî (ö. 1412–13) Meryem oğlu İsa'nın Hz. Muhammed'i imam olarak kabul ettiğini şu şekilde anlatmaktadır:

*Kıldı imâm 'İsî-i Meryem Muhammed'i
Oldı mürid Mûsî-yi 'İmrân Muhammed'e*
(K. 3/b. 8)

Kendisinin de Meryem oğlu İsa gibi canları dirilttiğini ise şöyle ifade etmektedir:

*Söziyle Ahmedî cânlar dirildür
Egerçi 'İsî-i Meryem degüldür* (G.271/9)

Sevgilinin gamzesinin cellâd olmasından dolayı üzölmeye gerek olmadığını; çünkü dudaklarının Meryem oğlu İsa gibi (ölüleri diriltme özelliğine sahip) olduğunu da şöyle ifade etmektedir:

*Ne gam cellâd oldıyısı gamzen
Çün oldı dudagun 'İsî-i Meryem* (G.431/2)
Aşağıdaki beyitlerde de Ahmedî Hz. Meryem'i, Hz. İsa'nın annesi olarak zikretmektedir:

*Demine Ahmedî'nün oldı müştâk
Muhammed medhi-çün 'İsî-i Meryem* (K.58/38)
*Sabâ çün zülfüne hem-dem olupdur
Nefesde 'İsî-i Meryem olupdur* (G.273/1)
*Ahmedî bigi lebün zikriyile dem uruban
Gösterem sana dem-i 'İsî-i Meryem ney isem*
(G.452/8)

*Saçundur mu'ciz-i Mûsâ-yı 'İmrân
Lebüdür âyet-i 'İsî-i Meryem* (G.456/3)
*Hayat buldı cihân kim girü nesîm-i sabâ
Nefes nefes nefehât-ı Mesîh-i Meryemdür*
(K. 39/b. 2)

Fuzûlî (ö. 1556), “Yolunun tozu göğe çıktı. Şunun için ki bu göğe yükselmek kadr ve derecesi ile meşhur olan, sadece Meryem'in oğlu İsa olmasın.”¹³ anlamına gelen beyitte Hz. İsa'nın annesi sıfatıyla Meryem'i anar:

*Gerd-i râhun 'azm-i gerdün itdi kim bu kadr ile
Şöhre-i âlem hemîn 'İsî-i Meryem olmasun*
(G. 234/b. 3)

Behiştî [Vizeli] (ö. 1571), “Ey sevgilinin dudakını görüp imana gelen Hıristiyan güzeli! Yine İsa'yı doğurdu diye Meryem'den incindin.” anlamındaki beyitte Hz. Meryem, Hz. İsa'nın annesi olarak geçer:

*Meğer ey la'l-i yâri görüp imâna gelen tersâ
Yine togurdu 'İsâ'yı diyü Meryem'den incindün*
(G. 272/b. 4)

Aşağıdaki beyitlerde de Beyânî (ö. 1664 -65), Hz. İsa'nın annesi olarak Hz. Meryem'i, çeşitli hayal unsurlarıyla kurgulayarak işlemektedir.

*Hem-dem olmuşdur meğer 'İsî-i Meryemle o şüh
Mürde-i 'aşkı dem-i cân-bahş-ıla ihyâ eder*
(G. 129/b. 2)

*Melekdür hem-cenâh olmuş Beyânî kudsiyân-ıla
Mesîh-enfâsı-la gûya ki dilber 'İbni Meryemdür*
(G. 260/b. 5)

*Zemînün gördi âşûb u fesâdın
'Urûc etdi semâya 'İbni Meryem* (G. 508/b. 7)
*Çekersin câm-ı mevti 'âkıbet ey zâde-i Âdem
Gerekse Hızr-ı devrân ol gerekse 'İsî-i Meryem*
(G. 515/b. 1)

*Degülcây-ı ikâmetgördibudâr-ı pür-âşûbı
Çekildi âsumâna 'İsî-i Meryem gelüp gitdi*
(G. 813/b. 3)

Âgâh (ö. 1728) aşağıdaki beyitte, Allah'la bir olma anlayışına farklı bir derinlik kazandırarak tecerrüd davâ etmenin bile dünyayla bağlantıda olmak anlamına gelebileceğini, dünyadan tecerrüd etme düşüncesinin, iddiasının dahi terk edilmesi gerektiğini, böylece Meryem oğlu İsa mertebesine çıkılabileceğini ifade etmektedir:

*Hele da'vâ-yı tecerrüd de ta'allukdandır
Terk-i tecrid ideni 'İsî-yi Meryem bilürüz*
(G. 170/b. 3)

Nâbî (ö. 1712) de aşağıdaki beyitte, “Ey Nâbî, hazret-i Hak devrânın padişâhının ömrünü, Meryem oğlu İsa gibi uzun eylesin!” şeklinde, Hz. Meryem'in oğlu Hz. İsa'nın Allah'ın katına ref edilmesi ve böylece ölümsüzlüğüne telmihte bulunarak muhatabının ömrünün Hz. İsa gibi uzun olması için dua etmektedir:

*Nâbiyâ hazret-i Hak pâdişeh-i devrânun
İde ömrünü füzûn 'İsî-i Meryemcesine*
(G. 783/b. 5)

2. Temiz, İsmet Sahibi Oluşu ve Mucizevi Olarak Hamile Kalışı/Rûhu'l-kuds:

Hz. Meryem beyitlerde pâk, temiz, ismet sahibi biri olarak geçmektedir. Rûhu'l-kuds'ün ne olduğuyla ilgili farklı görüşler olsa da genel kanaat Cebrâil olduğu yönündedir.¹⁴ Ahmedî (ö. 1412–13), “O İsa (gibi ölüleri diriltten) nefeslinin, Meryem gibi ismet sahibi, günahsız ve tertemiz oluşu ayan beyan ortadadır/Meryem gibi tertemizdir. (Onun hakkındaki) yalan yanlış söylentiler, ona isnad edilen iftiraların sebebi acaba ne ola ki!” diyerek övdüğü kişiyi Hz. Meryem'in temizliğini öne çıkararak övmektedir. Bu beyitlerde “dem” kelimesinin; zaman, nefes, nefha, hava, rüzgâr... gibi birçok anlamına şairlerin göndermeler yaptığı; tevriyeli kullanımlarla çok katmanlı bir söyleyiş ortaya koydukları dikkati çekmektedir:

*Pâk-durur ismeti Meryem bigi ol 'İsî-demün
Pes nedendür iy 'aceb bu töhmet ü bühtân ana*
(K. 6/b. 56)

Yine Ahmedî, “Ağaç, yelden nasıl bir nefes buldu ki bakir (çiçeksiz) iken Meryem gibi çiçeğin çocuğuna (tomurcuğuna) hamile kaldı.” anlamına gelebilecek aşağıdaki beyitte, hem Hz. Meryem'in ismetine hem de mucizevi bir şekilde Cebrail'in “nef”asıyla hamile kalışına işaret etmektedir:

¹³ Beytin anlamı şu kaynaktan alınmıştır: Ali Nihat Tarlan, *Fuzuli Divanı Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 558.

¹⁴ Detaylı bilgi için bk.: Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. II, s. 147–153.

*Ne nefh buldı yilden ağaç ki bîkr-iken uş
Tıfl-ı şükûfeyoldı Meryem-misâlhâmil*

(K. 53/b. 8)

Ahmed Paşa (ö. 1497), bahar rüzgârının dalları tomurcuklandırması ve tabiatın bu rüzgar vasıtasıyla canlanması ile Cebrâil'in nefhinin Hz. Meryem'in hamile kalmasına vesile olması arasında bağlantı kurmaktadır:

*Yıl Rûh-ı kudüsdür kim irüb yinine şâhun
Meryem gibi bir demde anı eyledi hublâ*

(K. 38/b. 3)

Necâtî (ö. 1509), "Meryem yaratılışı olman hasebiyle ilk olarak dile getirilen, bâkir, temiz orijinal fikirlerinden, Hazret-i İsa gibi ölüleri diriltten ortaya çıktı." diyerek övülen kişinin ortaya koyduğu eserleri, Hz. Meryem'in ismeti, temizliği ve böylece el değmemiş oluşuyla vasıflandırmaktadır:

*Meryem-âsâ bîkr-i fikründen tevellüd eyledi
Hazret-i İsa gibi âlemleri ihya iden*

(T.B. 4/ b. 3)

Revânî (ö. 1523), goncanın Meryem gibi mucizevî şekilde çemende hamile olduğunu, çiçeğe durduğunu ve sabâ rüzgârından da İsa (gibi ölüleri diriltten) nefesin ortaya çıktığını anlatmaktadır:

*Gonca Meryem gibi olmuştur çemende hâmile
Zâhir olmuştur sabâdan nefha-i İsa yine*

(K. 30/b. 4)

Fuzûlî (ö. 1556), Meryem'in Cebrâil nefesinden Meryem'e hamile kalışıyla gül bahçesinin-ağacının rüzgârla goncalara hamile kalışı arasında bağlantı kurmaktadır:

*Bâddan goncelere hâmile oldu gül-bün
Eyle kim İsi'ye Cibril deminden Meryem*

(K. 24/b. 5)

Rûhî (ö. 1606), "Cismen zerre olsak da manen güneş kıymetindeyiz, Rûhü'l-kudsün Meryem'e nefh ettiği ruhuz." diyerek yine söyleyiş gücünü, değerini ortaya koymaktadır:

*Sûretde nola zerre isek ma'nide yûhuz
Rûhü'l-kudüsün Meryem'e nefh ettiği ruhuz*

(T.B.s. 192; 12. Bent/b. 1)

Nehcî (ö. 1680?), "Eğer Meryem'e Rûhü'l-kudsün remzinden sorulursa cevâbını Nehcî gibi bir İsa nefesli söyler." demektedir:

*Sorulsa Meryeme ger nefh-i Rûhu'l-kuds remzinden
Cevâbın yine Nehcî gibi bir İsa-i dem söyler*

(G. 134/b. 5)

Ayrıca bir başka beytinde Nehcî, Meryem gibi temiz, saf düşüncesinin Rûhü'l-kuds tarafından desteklenmesi sebebiyle orijinal söyleyiş sahibi olabildiğini ifade etmektedir:

*Eger ki nefha-i Rûhu'l-kudüsten almaya feyz
Tutar mı Meryem-i endişe böyle bâr-ı suhan*

(G. 244/b. 3)

Nâbî (ö. 1712) de, her Meryem'den ruhun (Hz. İsa) doğmasının mümkün olmadığı gibi, her şair tabiatlıdan da –kendisi gibi- incelikli, latif manalı şiirler yazmasının beklenemeyeceğini söyler:

*Her tab'atdan ürnîd eyleme ma'nâ-yı latîf
Ruh kâbil mi tevellüd ide her Meryem'den*

(G. 559/b. 5)

3. Ba(e)hûr-ı Meryem/Buhûr-ı Meryem:

Burhân-ı Katî'da şu bilgiler bulunmaktadır: "Bu isimle maruftur. Bahçelerde biter, Türkler "meryemana eli" derler. Köküne domuz ağırşığı tabir ederler. Menkuldür ki Hazret-i Meryem radiyallahu anha vaz-i haml halâlinde elini o nebata yapışmakla beş parmak suretinde zuhur eyledi. Arabîde şeceret meryem ve hubzu'l-meşâyih, Yunanîde failasos derler. Yarakan illetine nafidir."¹⁵ Buna göre Hz. Meryem'in doğum esnasında zorlandığı, bu çiçeği tuttuğu ve çiçeğin el şeklini aldığı anlaşılmaktadır. Ahmet Talat Onay, bu bitkinin kurutulmuş yaprağının kiliselerde kullanıldığını belirtir. Ayrıca ebelerin doğum esnasında suya bu çiçeği koydukları, suda yapraklar açıldıkça rahmin açıldığına inandıkları söylenir.¹⁶ Ayrıca Onay, kiliselerde de -güzel ve mest edici bir koku yayması gayesiyle olsa gerek- günlük ve buhûr-ı meryem bitkisi yakıldığını, İslâm cemiyetlerinde de çok güzel koku teneffüs ettirmek gayesiyle buhur ve öd ağacı yakılıp gülsuyu serpiştirildiğini söyler.¹⁷ Divanlarda da buhûr-ı Meryem bitkisi baygın ve güzel kokusu, buhurdanda (micmer) yakılmak suretiyle etrafın tütsülenmesi ve şekli sebebiyle birçok yerde geçmektedir.

Rahmî [Bursalı] (ö. 1567-68), sevgilinin saçını Mûsâ'nın asâsına, yanak tüylerini Hızr'a, dudaklarını Mesîh'e, benini de buhûr-ı Meryem'e benzetmektedir:

*Zülfün 'asâ-yı Mûsî Hızra şebih hattun
La'lün Mesîh-i sanî hâlün buhûr-ı Meryem*

(G. 128/b. 4)

Âşık Çelebi (ö. 979/1572) de sahn-ı çemeni bir kiliseye, bu kilisedeki güllü Ferhâr mabedindeki puta benzetmekte, şebboyların da her gece buhûr-ı Meryem'i yaktıklarını belirtmektedir.

*Her gice şeb-bûylar yakar buhûr-ı Meryemi
Deyrdür sahn-ı çemen anda büt-i Ferhâre gül*

(K. 4/b. 12)

Gelibolulu Mustafa Âli (ö. 1600), "O İsa nefesli (sevgili) meclisi gül gibi gülsene çevirdi/O gül gibi (olan) İsa nefesli (sevgili) meclisi gülsene çevirdi; sanki buhurdandaki kordan buhûr-ı Meryem açtı." demektedir:

*Meclisi gülşen idüp gül gibi ol İsa-dem
Ahker-i micmereden açdı buhûr-ı Meryem*

(K. 61/b. 19)

Bâkî (ö. 1600), buhûr-ı Meryem kokusunun yerden, topraktan göklere eriştiğini ve dördüncü kat

¹⁵ Muhammed Hüseyin b. Halef, Burhân-ı Katî, (Trc.) Mütercim Asım Efendi ; (Haz.) Mürsel Öztürk, Derya Örs. TDK Yay., Ankara 2000, s. 96.

¹⁶ Detaylı bilgi için bk.: Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Haz. Cemal Kurnaz, H Yay., İstanbul 2009, s. 92-93.

¹⁷ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s. 317-318.

semâda olduğuna inanılan Hz. İsa'nın eteğini kokularla donattığını ifade etmektedir.

*İrişdi hâkden bûy-ı bahûr-ı Meryem eflâke
Mu'attar eyledi göklerde dâmân-ı Mesihâyı*
(K. 15/b. 5)

Bir başka beyitte Bâkî, bahûr-ı Meryem'in kokusunun İsa'nın nefesi gibi derildiğini, toplandığını, zambak da beyaz elini Mûsâ'nın eli gibi açtığını ifade etmektedir.

*Dem-i İsa dirilür bûy-ı bahûr-ı Meryem
Açdı zambak yed-i beyzâyı kef-i Mûsâvâr*
(K. 18/ b. 19)

Şeyhülislam Yahya (ö. 1644), "Ey gonca ağızlı (sevgili), bahûr-ı meryemin kulağı burulmuştur, senin gönül çeken kokunla bahse cür'et eylemez" diyerek bahûr-ı Meryem çiçeğinin kulak şeklindeki yapraklarını da beyitte resmetmektedir.

*Senün bûy-ı dil-âvizünle bahse eylemez cür'et
Bahûr-ı Meryemün ey gonca-fem gûşi burulmuşdur*
(G. 80/b. 3)

Bir başka beyitte Şeyhülislâm Yahya, meclisi buhûr-ı Meryem kokusunun sardığını, döne döne esen tatlı rüzgarın da buhurdana hizmetini edâ ettiğini ifade etmektedir.

*Tutdı bezm-i çemeni bûy-ı buhûr-ı Meryem
Hidmetin itdi edâ micmere gerdân-ı nesîm*
(G. 236/b. 2)

Vahyî (ö. 1718), "Aşk ateşinle behûr-ı Meryem'i yandırdın, çiçek bahçesinden görünen sümbül değil, dumanıdır." diyerek buhûr-ı Meryem'in hoş ve baygın bir koku yayması için yakılmasını dile getirmektedir:

*Âteş-i 'ışkunla yandurdun behûr-i Meryemi
Dûdudurzâhirolangüzlârdansümbüldegül*
(G. 177/b. 3)

Sâmî (ö. 1734), bahûr-ı Meryemin kokusunun Mesih gibi yaşama gücü bahşeden, belki insana zindelik ve ruh dinginliği kazandıran bir kokusu olduğuna gönderme yapmaktadır.

*Mesih-âsâ semîmi mâye-bahş-i zindegânîdür
Bahûr-i Meryeme her lâle bir yâkût micmerdür*
(K. 11/b. 18)

Bir başka beyitte Sâmî, bahûr-ı Meryem'in Hz. İsa gibi nesîme rûh verdiğini söyleyerek onun, canlandırıcı özelliğini vurgulamaktadır.

*Şemîm-i çiğdem-i İsa bahûr-i Meryem ile
Nesîme rûh virür muciz-i Mesihâvâr*
(K. 20/ b. 23)

Fennî (ö. 1745) ise, buhûr-ı Meryem'in güllere ikrâm edilmesi gerektiğini ifade eder:

*Çemende güllere ikrâm için olursa sezâ
Buhûr-ı Meryem ile jâleler gül-âb-ı ferâh*
(G. 38/b. 4)

4. Meryem'in Kucağındaki İsa ve Zülf-Hâl (ben)-Dudak (lâ'l) İlişkisi:

Hz. Meryem bazı şairler tarafından da sevgilinin zülfüyle beraber anılmakta, yanakta zülfün duruşunu, aldığı çeşitli şekilleri, yüzdeki benle zülfün hallerini Hz. Meryem'in çeşitli durumlarına teşbih

etmektedir. Cem Sultan (ö. 1495), halka şeklindeki zülfün dudak üzerindeki beni dudağın kenarına çektiğini, bu durumun da Hz. İsa'nın çocukken Hz. Meryem'in kucağında yatışına benzediğini ifade etmektedir:

*Lebün hâlini zülfün halkası çekmiş kenârına
Şanasın tıfl-iken İsa yatur Meryem kucağında*
(G. 286/b. 2)

Necâtî(ö. 1509) de sevgiliye ait bazı unsurları Hz. Meryem'in kucağındaki Hz. İsa şeklinde tasavvur ederek iki beyitte kullanmaktadır.

*Sevâd-ı hatt u ma'nâ-yı mükerrem
Kucaklamış yatur İsayı Meryem*
(M (s.5)/b. 8)

*Ehl-i diller göricek âyinede tasvirünü
Bağrına basmış-durur İsayı Meryem sandılar*
(G. 74/ B. 3)

Gelibolulu Sun'î'de (ö. 1534-5) de, aynı kullanım dikkati çekmektedir:

*İhâta eylemiş zülfün leb-i cân-bahşını cânâ
Gören sanur ki İsidür yatur Meryem kucağında*
(G. 156/b. 5)

Zâtî (ö. 1546) de aynı hayal gücünü kullanarak sevgilinin, dudağının etrafına dolanmış olan saç kıvrımlarını Hz. Meryem'in kucağındaki Hz. İsa şeklinde teşbih etmektedir:

*İrmiş şikenc-i zülfü tolanmış tutağını
İsîyi şanki Meryem alubdur kucağına*
(G. 1275/b. 2)

Emrî (ö.1575) de aşağıdaki beyitte benzer unsurları kullanmıştır:

*Ol la'l-i can-fezâyı der-âgûş itdi zülf
Güyâ ki aldı İsîyi Meryem kucağına*
(G. 426/b. 4)

Emrî'nin bir başka beytinde Hz. Meryem, yine sevgilinin alnına düşen saç lülesine, kıvrımına benzetilmekte; ama bu beyitte Hz. İsa'yla bağlantılı bir hayal dünyası kurgulanmamakta, şairin farklı bir durumu dile getirdiği görülmektedir. Emrî bu sefer; Meryem gibi olan saç lülesi, kıvrımının, hüsn deyirine bir fitil buhûr alıp geldiğini ifade etmektedir. Bu beyitte buhûr kelimesi buhûr-ı Meryem'i akla getirmektedir. Sevgilinin yüzünün güzellik manastırına teşbih edildiği, yüzüne düşen lülelerin de buhûr-ı Meryem çiçeğine benzetildiği düşünülebilir:

*Hemân o turre-i meftûl Meryem'e benzer
Ki deyr-i hüsn alup geldi bir fitil buhûr*
(K. 185/b. 3)

Edirneli Nazmî (ö. 1585'ten sonra) da beş beyitte sevgilinin dudağı ile zülfü arasındaki çeşitli durumları, saçın dudak üzerindeki, etrafındaki hallerini Hz. Meryem'in kucağındaki Hz. İsa şeklinde tasavvur etmiştir:

*San Mesihâdur ki Meryem bağrına basmış revân
Cân-fezâ-leb kim yüz urmuş zülf-i müşk-efşân ana*
(G. 271/b. 2)

*Yüz urmuşdur Mesihânun yüzine sanasın Meryem
Mutarrâ zülf kim varub leb-i dildâre yasanmış*
(G. 2820/b. 4)

*Komaz zülfün kenârın la'lünün ol rûh-efzânun
Alub yanını bekler gûyiyâ Meryem Mesihânun*
(G. 3526/b. 1)

*Görmek istersen eger Meryemi 'Îsiye karîn
Dilberün zülf ü lebine gönül olsun nigeühin*
(G. 3821/b. 2)

*Kâkülün kim hey benüm cânun lebün örter yürür
Meryem alur mihr idüb 'Îsâyı gûyâ koyına*
(G. 5771/b. 2)

Gelibolulu Mustafa Âli (ö. 1600) Hz. Meryem'in kucagındaki Hz. İsa tasavvurunu sevgilinin güzel-lik unsurları dışındaki bir durum için kullanmıştır. Bu sefer şairin can veren nazmıyla sürekli diri halde bulunan ecdâdın durumu, Meryem'in kucagındaki İsa'ya teşbih edilmekte ve beyitte leff ü neşr yapılarak bu durum anlatılmaktadır:

*Nazm-ı cân-bahşumda nâmi zindedür ecdâdunun
Nitekim Meryem kucagında yatup 'Îsâ uyur*
(K. 26/b. 15)

Bir diğer beytinde ise şair dudağın etrafındaki ayva tüyleriyle Meryem'in kucagındaki İsa tasvir edilmektedir:

*Seyr id enler la'lun etrafında hattun ey sanem
Hep kucagında tutar 'Îsâ-yı Meryem şandılar*
(G. 427/b. 3)

Süheylî (ö. 1634'ten sonra) ise yatağında yatan Mesih nefesli güzelle Meryem'in bağına basıp uyuttuğu İsa arasında ilgi kurmuştur:

*Câme-hâbında kaçan kim ol Mesihâ-dem yatar
Sanuram 'Îsâyı basmış bağına Meryem yatar*
(G. 84/b. 1)

5. Hz. Meryem'in Kıyafeti:

Beytlerde Hz. Meryem'in siyah ve uzun giyindiği, yerlere kadar uzanan eteğinin olduğu anlatılmaktadır. Necâtî (ö. 1509), sevgilinin Meryem gibi karalar giydiğini, nazlı nazlı salınarak yürüdüğünü, eteklerinin yerde süründüğünü anlatmaktadır:

*Meryem-âsâ karalar geymiş salınur nâz ile
Yirde sürür dâmenin zülf-i perişânun senün*
(G. 311/b. 5)

Bir başka beytinde Necâtî, sevgilinin Meryem gibi eteğini yerde sürüyünce siyah saçlarını sabâ yelinin götürmesini dilemektedir:

*O zülf-i siyeh-pûşu sabâ yili götürsin
Meryem gibi dâmanını yirde sürüyünce*
(G. 475/ b. 5)

Fuzûlî (ö. 1556), rüzgârın çemen üzerindeki bir o yana bir bu yana esip duruşunu Hz. İsa'nın Meryem'in eteği üzerinde bulunmasına, oynamasına benzetmektedir:

*Sahife-i çemen üzre tereddüd ide nesim
Mesih cilve-gehi ola dâmen-i Meryem*
(K. 16/b. 5)

Bir başka beytinde Fuzûlî, Meryem'in eteği Mesih'e beşik olmadan önce bir Hıristiyan çocuğunun gözünün perdesinde makam tuttuğunu ifade etmekte, yine Meryem'in eteğindeki İsa görüntüsünü çizmektedir.

*Perde-i çeşmüm makâm itmişdi bir tersâ-beçe
Olmadın mehd-i Mesihâ dâmen-i Meryem henüz*
(G. 121/b. 6)

6. Rişte-i Meryem:

Ahmet Talat Onay, rişte-i Meryem (Meryem'in ipi) tabirinin gözle görünmeyecek ve katlanmayacak kadar ince bir iplik demek olduğu anlaşılıyorsa da tâbirin neden ve ne suretle meydana geldiği meçhûlümüzdür, demektedir.¹⁸ Beyitlere baktığımızda rişte-i Meryem'in iki büklüm olmuş, aciz ve üzüntülü vaziyette, yokluk içinde, zayıflıktan bitkin bir halde bulunma şeklinde ve ipincecik bir iplik anlamında teşbih unsuru olarak kullanıldığı söylenebilir. Onay, İncil'de Hazret-i Zekeriyyâ'nın köy kızlarına eğirmek üzere yün dağıttığı sırada Hazret-i Meryem'e de kırmızı yün düştüğünü, bunun da kendisinin dünya evine girmeyeceğinin alâmeti olduğunu da nakleder.

Seyyid Vehbî (ö. 1736), "İsa'nın iğnesi ve Meryem'in ipliği olursa paramparça olmuş sinemizi yamamak muhaldir" diyerek, Meryem'in ipliğinin inceliği sebebiyle dikişe elverişli olmadığını, ayrıca paramparça gönlün de zaten dikiş tutmayacak vaziyette olduğunu söylemektedir. Ayrıca Hz. İsa'nın üzerinde dünya malını temsilen üzerinde bir iğne bulunduğu için, dördüncü kat semada kaldığı inancı da beyitlerde işlenen bir konudur:

*Olursa süzen-i İsa vü rişte-i Meryem
Muhal sine-i sad-çâkimizi rûfû etmek*
(G. 133/ b. 5)

7. Savm-ı (rüze-i) Meryem: Ahmet Talat Onay Meryem orucunun Hıristiyanlarda dil orucu olduğunu, o gün hiç kimseye söz söylenmediğini belirtir. Hz. Meryem'in kendisine söylenenlere cevaben susma orucuna niyetli olduğunu işaretlerle anlatması bundandır.¹⁹

Karamanlı Nizâmî (ö. 1469–1473 arası?) sevgiliye kavuşma hasretiyle gönlünün yıllardır Meryem orucu tuttuğunu söylemektedir:

*Vuslatun 'idine irem diyü sen 'Îsi-demün
Yıllar olmuşdur ki gönlüm rüze-i Meryem tutar*
(G.20/b.8)

Sebâtî (ö. 1905), "O Hıristiyan güzeli galiba Meryem orucundan çıkıyor ki müminlerin orucu bayram büsesi için hoş bir vesiledir, demiş". diyerek hem Meryem orucuna hem de bayram öpmesi adetine temas etmektedir.

*Büse-i 'ide sıyâm-i mü'minin hoşdur demiş
Ol büt-i tersâ meğer kim savm-ı Meryemden çıkar*
(G. 60/ b. 4)

8. Meryem'in 'İsa'yı Doğurması /Şairin Şiirini Söylemesi-Şairlik Kabiliyeti: Şairler Hz. Meryem'in mucizevi bir şekilde Hz. İsa'yı dünyaya getirmesi ile kendilerinin halkı teshir eden, mucizevi söyleyiş

¹⁸ Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Haz. Cemal Kurnaz, H Yay., İstanbul 2009, s. 391–392.

¹⁹ Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s. 407–408.

güçlerini ortaya koymaları arasında ilgi kurmuşlardır.

Selîki (ö.1563–1568 arası), “Düşünce Meryem’im “Biz ona rûh üfledik”ten konuşur, (Hz. Meryem’e rûh üflendiği gibi bana da söyleyiş gücü, söz üflenmiştir/ verilmiştir). (Bundan dolayı) Sözlerim İsa gibi can bağışlasa yeridir.” diyerek ilâhî şairlik gücüne dikkati çekmektedir:

Meryem-i fikrüm nefahnâ fihden ürür demi

Sözlerüm cân-bahş olursa yeridür İsa gibi

(G. 70/b. 4)

Beyitte geçen *nefahnâ fih* Tahrim Süresi 66/12. âyetten nâkıs iktibastır. Âyet’in orijinali ve manası şöyledir:

وَصَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتِبَ عَلَيْهَا مِنَ الْقَائِنِينَ

وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا

“Allah, bir de iffetini sapasağlam koruyan ve bizim de kendisine *ruhumuzdan üflediğimiz*, Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını doğrulayan İmran kızı Meryem’i de (inanarlara) örnek gösterdi. O itaat edenlerdendi.”

Fehîm (ö. 1647), “Ey Fehîm’in (şairlik, söyleyiş gücü) tabiatı! Ey Meryem’i (mucizevi söyleyişle) kıskandıran! O (Meryem), Hz. İsa’yı doğurmuşsa gel sen de ruh doğur.” diyerek sanki kelimelere kendisinin ruh verdiğini imâ etmektedir.

Gel ey tab’-i Fehîm ey reşk-i Meryem

O İsa-zây ise sen ruh-zây ol

(G. 191/b. 6)

Nehcî (1680?), “Söz meclisinde kudsi nefesi Nehcî olmasaydı mânâ Meryem’ine kimden ruh üflenirdi” diyerek kendisinin de söze rûh üflediğini, kelimelere hayat verdiğini söylemektedir:

Kimden olurdu Meryem-i ma’nâya nefh-i rûh

Bezm-i suhanda Nehcî-i kudsi-dem olmasa

(G. 291/b. 5)

Hız. Meryem ile Cebrâil nefesi irtibatını şairler, genellikle şairlik güçlerini överken kullanmaktadırlar. Nâbî (ö. 1712) Cebrail’in rûh üflemesi hadisesine farklı bir bakış açısı getirmekte, insanların nefeslerinin diriye öldürdüğünü, Hz. Meryem’in rahminde Cebrâil nefesinin ya da Hz. Meryem’in söyleyecek sözünün kalmadığını anlatmaktadır:

Enfâs-ı nâs itmededür mürde zindeyi

Rûh-ı nefes meşîme-i Meryem’de kalmamış

(G. 355/b. 2)

Nazîm (ö. 1727), Meryem (gibi mucizelerle dolu ve mucizeler doğuran) fikrinin Allah’ın feyziyle (mucizevi söyleyişe) hamile kalması neticesinde (söz söyleme gücüne sahip şairlik) tabiatında mânâ Mesih’inin doğduğunu ifade etmektedir. Böylece şair mucizevi bir söyleyişe sahip olduğunu ifade etmektedir:

Meryem-i fikrim olup hâmile-i feyz-i Hûdâ

Doğdı gehvâre-i tab’ımda Mesih-i ma’nâ

Şeyh Galip (ö. 1799) ney’in farklı şeyler anlatan, dünyadan kayıtsız mânâsı kaleme alınsa Meryem’in

vücudundaki Cebrâil nefesi gibi olur, diyerek Meryem’e ruh üflenmesi ile ortaya çıkan mucizevi manzara ile ney’e üflenerek meydana getirilen mânâ arasında ilgi kurmaktadır:

Kâlib-ı Meryem olur hemdem-i Rûh-ı Cibrîl

Gelse lafz-ı kaleme ma’nî-i bî-gâne-i ney

(G. 304/b. 5)

9. Meryem-Ağaç ve Çiçek Dalı:

Fuzûlî (ö. 1556), teşbihlerle donattığı beytinde çiçek Mesih’inin ortaya çıkması için Âdem’in aksırığı gibi sabâ esintisine ve Meryem misâl dallara ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir. Şair, ağaç dallarının çiçeklenişini Hz. Meryem’in mucizevi biçimde hamile kalışına teşbih etmektedir. Âdem’in aksırığı ifadesinde de *Kıyas-ı Enbiyâ*’ların kimisinde anlatılan bir inanışa yer verilmektedir: “Allah, Âdem’in kudretini görmesi için önce gözünü yarattı. Can burna gelince Âdem aksırdı. Can Âdem’in göğsüne inince Âdem tekrar aksırdı, “Elhamdülillah” dedi. Can Âdem’in baldırlarına indi. Sonra can Âdem’in genzine indi, Âdem aksırdı ve daha aksırığı bitmeden can Âdem’in diline ve ağzına indi. Aksırınca Tanrı’nın hatırlatmasıyla “Elhamdül’illâhi Rabbi’l-âlemîn” dedi. Âdem’in diline gelen ilk söz buydu.”²⁰ Böylece aksırık ile yaratıcı nefes arasında ve Hz. Âdem’in mucizevi yaratılışıyla kâinatın yaratılışı, baharda çiçekleniş arasında ilgi kurulduğu anlaşılmaktadır:

Mesih-i şikûfe zuhûrına mutlak

Sabâ atse-i Âdem ü şâh Meryem

(K. 27/3)

Nâbî (ö. 1712) de benzer bir hayal gücüyle bir beytinde gül ağacını Meryem’e teşbih etmektedir. Feleğin güneş Havvâ’sına karşı Âdem geçindiğini yani âşıklık iddiasında bulunduğunu, gülün İsa’ya, Meryem’in de onu kucağında tutması dolayısıyla gül ağacına benzediğini ifade etmektedir:

Şems Havvâsına Âdem giçinürse gerdün

Şah-ı gülbin de Mesihâ-yı gülün Meryem’ idür

(G. 114/b. 6)

10. Meryem’in Konuşmaması ve Hurma Ağacını Silkelemesi:

Hız. Meryem’i doğum sancıları tuttuğunda bir hurma ağacına yöneldiği, alt tarafından Rabb’inin lütfu olarak bir dere akıtıldığı, taze hurmalardan yemesinin söylendiği Meryem Süresi 23–25. âyetlerde söylenmektedir. 26. âyette Hz. Meryem’in hiçbir insanla konuşmaması emredilmektedir: “Ye, iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin, ‘Şüphesiz ben Rahmân’a *susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım.*’ de.” Bu duruma telmih olarak Seyyid Vehbî (ö. 1736) övdüğü Şâh-ı Ekrem’in Hz. İsa sözlü olduğunu ve onun övgüsünü hakkıyla yerine getiremeyeceğini ifade etmekte,

²⁰ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk.: Ali Gül, *Kıyas-ı Enbiyâlarda Yaratılış*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Bilim Dalı, Ankara 2008, s. 92–97.

Meryem gibi kendisine susmasının tavsiye edilemeyeceğini söylemektedir:

*Hiç ne mümkündür senâsın gibi Şâh-ı Ekrem'e
Söz begendürmek olur mu İsi-i mu'ciz-deme
Lîk Meryem gibi bana **habs-i nutk** eyle deme
Fikr-i evsâfun gıdâ-yı rûhdur endişeme
Dil helâk olur eger olsam o sevdâdan beri*

(T.1/bent 50, C. II-s. 470)

Yine bir beytinde şair, sebeplere uymada seme-re-fayda olmasaydı Allah'ın Meryem'e "silkele" diye emretmeyeceğini ifade etmektedir:

*Semere olmasa esbâba teşebbüsde Hudâ
Meryem'e emr-i ve hüzzî ile itmezdi hitâb*

(K. 72/b. 14)

Beyitte geçen ve hüzzî ifadesi Meryem Sûresi 19/25.âyetten nâkıs iktibastır. Âyet'in orijinali ve manası şöyledir:

وَهَزَىٰ إِلَيْكَ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقُطُ عَلَيْكَ رُطْبًا حَبِيًّا

"Hurma ağacını kendine doğru **silkele** ki sana taze hurma dökülsün."

11. Hz. Meryem'in Sütü:

Fehîm-i Kadîm (ö. 1647), Hz. Meryem'in sütünün mucizevî etkisine işaret etmekte, "Bir yudumunu içen, can bağışlayıcı İsa'ın olmasa, şarap sanki ruh ile aynı mayadandır, veya Hz. Meryem'in sütüdür." demektedir:

*Katresinnüş eyleyen İsi -icân-bahş olmada
Rûh ile hem-mâye güyâ şîr-i Meryem'dür şarâb*

(G. 14/b. 4)

Sâmî (ö. 1734) de Hz. Meryem'in sütünün kattığı mucizevî etkiyi farklı bir hayal örgüsüyle kurgulamakta, güneş (şeklindeki) göğüsten sabah Meryem'inin sütünün gıda olarak takdim edildiğini ifade etmektedir:

*İsâ-tabîat ana gıdâ-bahş-i rûh olur
Pistân-i mihirden leben-i Meryem-i sabâh*

(G. 21/b. 5)

12. Meryem Anave Kilisesi:

Şairler Hıristiyan güzelleri hitap ederken onlar için kıymet ifade eden unsurları, söyleyiş tarzlarını kullanmışlardır. Meryem Ana ifadesi de çoğunlukla Hıristiyanlar tarafından Hz. Meryem'in kutsallığına gönderme yapan bir kullanımdır.²¹ Seyyid Vehbî (ö. 1736) de Hıristiyan güzeline "Meryem Ana"nın cânı hürmetine, kendisinin helâkine sebep olmaması için yalvarmaktadır:

*Râzî mi olur bu siteme Hazret-i İsa
Kim kûyun ola küşte ile Kanlu Kilisa
Meryem Ana'nun cânı için ey büt-i Tersâ
Gel Vehbî'nün olma sebeb-i mevt ü helâki*

(Ş. 4/ bent 3/C. II-s. 510)

Sünbül-zâde Vehbî (ö. 1809), Hıristiyan güzeline çekiciliğini, güzelliğini, kişide bıraktığı etkiyi

anlatırken kilisedeki Meryem Ana heykelinin/resminin bile İsa tasvirini kucağından atacak derecede olduğunu söylemektedir:

*Temâşâ etse ol rûh-ı musavver şûh-ı tersâyı
Atar âgûşdan Meryem Ana tasvîr-i İsa'yı*

(G. 261/b. 1)

Rahmî [Bursalı] (ö. 1567-68), sevgilinin güzel yüzü üzerindeki siyah saçı ile Meryem kilisesinde yakılan çerağlar arasında ilgi kurmaktadır:

*Ruhunda tâb-ı hüsnün berk urur zülf-i siyâhundan
Sanasın deyr-i Meryemdür ki yakmuşlar çerâğ anda*

(G. 185/b. 3)

Ayrıca ters lale, ağlayan gelin, şemdinli lalesi adlarıyla bilinen, genellikle koyu kırmızı renkte, az sayıda da narçiçeği kırmızısı ve sarı renkte olan, yaprakları aşağı doğru duran bir lale çeşidi de Hz. Meryem'e benzetilmektedir. Ağlayan lale ismi verilen bu bitkinin çiçeklerinin göbek kısmında nektar damlacıklarının oluşması ve şekli dolayısıyla da bunların yere damlaması, Hıristiyan inancında Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğinde Meryem Ana'nın gözyaşlarından yere akan damlalarla özdeşleştirilmiştir.²² Taradığımız eserlerde bu tip bir kullanıma rastlayamadık; ama daha farklı divanlarda, mesnevîlerde ters laleden bahsedilme imkânı muhakkak ki bulunmaktadır. Bu hususu da araştırmacıların dikkatine sunmaktayız.

Sonuç

1. İncelediğimiz divanlarda Hz. Meryem'in klasik Türk edebiyatındaki kadın şahsiyetlerin içinde önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Özellikle Hz. Meryem; Hz. İsa'nın annesi oluşu, temizliği, ibadet, mucizevî şekilde hamile kalışı, siyah giyinmesi ile anlatılmaktadır. Ayrıca şairlerin söyleyiş tarzlarını, üsluplarını Hz. Meryem'e benzettikleri, üsluplarının Meryem gibi temiz, bakir ve böylece orijinal olduğunu vurguladıkları, Rûhu'l-kuds tarafından "nefî" edilmişçesine hikmetli, gizemli, mucizevî bir tarzları bulunduğunu ifade ettikleri görülmüştür.

2. Sevgilinin zülfü (saç) ve hâl'i (ben) arasındaki durum ile Hz. Meryem'in kucağındaki Hz. İsa'nın durumunun birçok şair tarafından, geniş bir hayal dünyası etrafında sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir.

3. Şairlerin şairlik kabiliyetleri ile Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı mucizevî şekilde doğurması arasında şairlerin benzerlik ilgisi kurdukları, kendilerini bu yolla övdükleri anlaşılmıştır.

4. Hz. Meryem'in Kur'an'da anlatılan tüm hususiyetleriyle klasik Türk şiirinde işlendiği görülmüştür. Ayrıca Hıristiyanlıktaki yaygın kullanımıyla Meryem Ana ifadesinin de beyitlerde geçtiği tespit edilmiştir.

²¹ Meryem Ana ifadesinin Hıristiyan inancındaki yeri için bk.: Kürşat Haldun Akalın, "Orta Çağın Hıristiyanlık Öğretisinde Meryem Ana Yüceltmesi" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 27, Erzurum 2007, s. 271-305.

²² Detaylı bilgi için bk.: Mehtap Dilik, *Şemdinli Lalesi (Fritillaria imperialis L.) ve Adıyaman Lalesi (F. persica L.)'nin Doku Kültürüyle Çoğaltılması*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Bahçe Bitkileri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 10-18.

BİBLİYOGRAFYA

1. AKALIN, Kürşat Haldun, "Orta Çağın Hıristiyanlık Öğretisinde Meryem Ana Yüceltmesi" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 27, Erzurum 2007.
2. AKDOĞAN, Yaşar, *Ahmedî Divânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78357/ahmedi-divani.html>, (E.T. 10.12.2015).
3. AKKUŞ, Metin, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebi Türler ve Tarzlar*, Fenomen Yay., Erzurum 2006.
4. AKPINAR, Şerife, *Âgâh (Semerkândî-i Âmidî) Divânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78355/agah-divani.html>, (E.T. 10.12.2015).
5. AKSOYAK, İ. Hakkı (Haz.), *Gelibolulu Mustafa Ali Divanı : İnceleme, Tenkitli Metin, I-II*, Harvard Üniversitesi Yay., Harvard 2006.
6. AKYÜZ, Kenanvd., *Fuzulî Türkçe Divanı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1958.
7. ALTUNTAŞ, Halil ve Muzaffer Şahin (Haz.), *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Baş. Yay., Ankara 2003.
8. ASLAN, Üzeyir, XVII. Yüzyıl Şairi Besnili Nehcî Dede (1616–1680?) ve Divanı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78392/nehci-divani.html>, (E.T. 10.12.2015).
9. AVŞAR, Ziyâ, *Revânî Divânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78396/revani-divani.html>, (E.T. 10.12.2015).
10. AYDEMİR, Yaşar, *Behiştî Divânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78362/behisti-divani.html>, (E.T. 10.12.2015).
11. BAŞPINAR, Fatih, *Beyânî [ö.1664–5] Divânı İnceleme-Metin A-B*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78363/beyani-divani.html>, (E.T. 10.12.2015).
12. BİLKAN, Ali Fuat, *Nabî Divanı, I-II*, MEB, İstanbul 1997.
13. ÇAVUŞOĞLU, Mehmet ve M. Ali Tanyeri, *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon), III*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1987.
14. ÇELEBİOĞLU, Âmil, "Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1998, s. 349–365.
15. DEMİRKAZIK, H. İbrahim, *18. yy. Şairi Mustafa Fennî Divanı (İnceleme-Metin-Dizin), I-II*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul 2009.
16. DİKMEN, Hamit, *Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırılmalı Metni, I-II*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edeb. Ana Bilim Dalı, Ankara 1991.
17. DİLİK, Mehtap, *Şemdinli Lalesi (Fritillaria imperialis L.) ve Adıyaman Lalesi (F. Persica L.)'nin Doku Kültürüyle Çoğaltılması*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Bahçe Bitkileri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.
18. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili, I-X*, Azim Dağıtım, İstanbul 1992.
19. ERDOĞAN, Mustafa, *Bursalı Rahmî ve Divânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78364/bursali-rahmi-divani.html>, (E.T. 10.12.2015).
20. ERSOYLU, Halil, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, TDK Yay., Ankara 1989.
21. GÜL, Ali, *Kıyasül-Enbiyâlarda Yaratılış*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Bilim Dalı, Ankara 2008.
22. HARMAN, Ömer Faruk, "Meryem", *DİA*, C. XXIX, İstanbul 2004, s. 236–237.
23. HARMANCI, Esat, *Süheylî Ahmet bin Hemdem Kethudâ Divânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78401/suheyli-divani.html>, (E.T.: 18. 12. 2015).
24. İPEKTEN, Haluk, *Karamanlı Nizâmî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Atatürk Üniv. Yay., Sevinç Matbaası, Ankara 1974.
25. KAVRUK, Hasan, *Şeyhülislam Yahya Divanı*, MEB Yay., Ankara 2001.
26. KILIÇ, Filiz, *Âşık Çelebi Divânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78359/asik-celebi-divani.html>, (E.T. 10.12.2015).
27. KİRAZ, Seydi, "Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa", *Ekev Akademi Dergisi*, Y. 18, S. 60 (Yaz 2014), s. 261–280.
28. KOÇ, Nagihan, *Hâfız Mehmed Sebâtî Divânı'nın Transkripsiyonlu Metni ve İncelenmesi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2006.
29. KÜÇÜK, Sabahattin, *Bâkî Divânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78361/baki-divani.html>, (E.T. 10.12.2015).
30. KURNAZ, Cemal, "Dinî Edebiyat Türleri ve Dinî Edebiyatımızın Bugünü Hakkında Düşünceler", *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 277–283.
31. KUTLAR, Fatma Sabiha, *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî Divânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78358/arpaeminizade-sami-divani.html>, (E.T.: 15. 12. 2015).

32. LEVEND, Agah Sırrı, "Dîni Edebiyatımızın Başlıca Türleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S. 371, Ankara 1972, s. 35–80.
33. Muhammed Hüseyin b. Halef, *Burhân-ı Katî*, (Trc.) Mütercim Asım Efendi ; (Haz.) Mürsel Öztürk, Derya Örs. TDK Yay., Ankara 2000.
34. OKÇU, Naci, Şeyh Galip Divanı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78404/seyh-galib-divani.html>, (E.T.: 15. 12. 2015).
35. ONAY, Ahmet Talat, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz.) Cemal Kurnaz, H Yay., İstanbul 2009.
36. SARAÇ, Mehmet A. Yekta, *Emrî Divânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78368/emri-divani.html>, (E.T. 10.12.2015).
37. TARLAN, Ali Nihat, *Ahmed Paşa Divanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1966.
38. -----, *ZatıDivanı*, I. C. (1968)-II. C. (1970), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
39. -----, *Necâî Bey Divanı*, MEB, İstanbul 1997.
40. -----, *Fuzuli Divanı Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara 1998.
41. TAŞ, Hakan, *VahyiDivanı ve İncelenmesi, I-II*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı.
42. TEKCAN, Münevver, "Hazret-i Meryem Kitabı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXXII (2014), s. 185–216.
43. TUNÇ, Semra, "Klasik Türk Şiirinde Kadın Şahsiyetler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume: 3-Issue: 15, klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı-Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı-*, s. 225–259.
44. ÜST, Sibel, *Edirneli Nazmî Divânı*, (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78367/edirneli-nazmi-divani.html>), (E.T. 10.12.2015).
45. ÜZGÖR, Tahir, *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Divân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991.
46. UZUN, Adnan, "Neyli'nin "Hôşâ Hikâye-i Manzûme-i Dil-Cû Âzmâyiş-i Tab'-ı Nâdire-Gû" Adlı Mesnevisinin "Leyla vü Mecnûn", "Hüsn-ü Ask" Mesnevileri ve "Aslı ile Kerem" Hikayesiyle Karşılaştırılması", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi Karabük Üniversitesi*, Vol. 1, No. 3, September 2012, s. 61–72.
47. VİDİNLİ, Hafsa Fidan, "Kur'an'da Üç Kadın: Havvâ, Meryem, Sebe Melikesi", *Kur'an ve Kadın Sempozyumu, 4–5 Haziran 2010 Ankara*, s. 159–162.
48. YAKAR, Halil İbrahim, Gelibolulu Sunî Divânı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78373/gelibolulu-suni-divani.html>, (E.T. 10.12.2015).
49. YENİKALE, Ahmed, SÛNBÛL-ZÂDE VEHBÎ DÎVÂNI, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78402/sunbul-zade-vehbi-divani.html>, (E.T. 10.12.2015).
50. ZÛLFE, Ömer, *On Altıncı Yüzyıl Şairi Selikî ve Şiirleri*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10649.girismetinpdf.pdf?0>, (E.T.: 18. 12. 2015).

Айчічегі Бюнійямін Мустафа

ОБРАЗ МАТЕРІ МАРІЇ В КЛАСИЧНІЙ ТУРЕЦЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Образ Матері Марії має особливе значення в ісламі. В Корані існує навіть сура під такою назвою, що свідчить про високу моральність жінки і її авторитет. Згідно із Кораном, Марія була вибрана Богом. Незважаючи на те, що вона була бідною, все ж між усіма жінками світу стала найбільш шанованою. У класичній турецькій поезії образ Матері Марії як ідеальної жінки постає у різних іпостасях із виразними акцентами на її найбільших чеснотах, таких як цнотливість, скромність, жертвність молитві. Окрім того, Марія постає як матір Ісуса. Митці часто акцентують на тому, яким чудесним чином Марія народила Ісуса, таким дивом є також їхня здатність творити, «народжувати вірші». У запропонованій статті досліджено особливості інтерпретації образу Матері Марії окремими поетами. Окрім того автор намагається визначити його місце в імагінальній сфері поезії загалом, а також пробує з'ясувати особливості тих рис, якими поети наділяють цей образ. Проаналізовано також художні якості та значення метафор, тропів та стилістичних фігур, використаних у поетизації Матері Марії.

Ключові слова: Матір Марія, Ісус, класична турецька поезія, художня образність.

IMAGE OF MOTHER MARY IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE

Image of Mother Mary has a special meaning in Islam. There is even a sura with such title in the Quran that demonstrates the high morality of the woman and her authority. According to the Quran, Mary was chosen by God. Despite the fact that she was poor, still among all women of the world she became the most respected one. Image of Mother Mary as the ideal woman in classical Turkish poetry appears in different guises with significant emphases on her greatest virtues such as chastity, modesty and sacrifice to prayer. Besides, Mary appears as the mother of Jesus. The writers have often emphasized on how miraculously Mary gave birth to Jesus. their ability to create, "give birth to poetry", is the miracle of the similar sort. The present article deals with the peculiarities of Mother Mary image interpretation by individual poets. Furthermore, the author is trying to define its place in imaginal field of poetry in general, and also trying to find out the specifics of the features that poets give to this image. Besides, artistic qualities and importance of metaphors, tropes and stylistic figures used in poetization of Mother Mary have been analyzed.

Key words: Mother Mary, Jesus, classical Turkish poetry, artistic imagery.

УДК 82.271

Юлия Белова

ЕВГЕНИЙ ГРИШКОВЕЦ И МИДДЛ-ЛИТЕРАТУРА В ОЦЕНКЕ СОВРЕМЕННЫХ КРИТИКОВ

В статье рассматривается специфика миддл-литературы как часть художественной системы, одним из ярких представителей которой является Евгений Гришковец. Для раскрытия термина «миддл-литература» используется определение С. Чупринина. Автор публикации анализирует характерные черты миддл-словесности. Рассматривается проза Е. Гришкова в контексте миддл-литературы и акцентируется их сопоставление. Анализируются критические статьи современников о художественной прозе Е. Гришкова, выдержки из его собственных интервью; делается вывод об успешном использовании писателем рамок миддл-арта для создания собственных, непохожих ни на что, литературных произведений.

Ключевые слова: миддл-литература, критика, восприятие, творчество, художественное пространство.

Объектом данного исследования является творчество Евгения Гришкова в контексте миддл-литературы в критической оценке современников. Наш анализ базируется на основных исследованиях С. Чупринина Н.Н. Валуевой [13; 14], Г. Циплакова [11], М.А. Черняк [12], А.Ю. Мережинской [7], которые освещали проблематику миддл-литературы в своих научных трудах. **Цель** статьи — определить влияние миддл-литературы на творчество Е. Гришкова через призму оценки современных литературных критиков. Задания, которые выполняются в нашем исследовании, — рассмотреть специфику миддл-литературы, сопоставить её с творчеством Е. Гришкова, проанализировать мнения литературных критиков и сделать выводы о влиянии художественного пространства миддл-арта на прозу писателя.

Миддл-литература наполнена философско-риторическими вопросами, интеллектуализацией текстов, художественным экспериментом, которые зачастую основываются на общепринятых моральных ценностях и авторском отношении к ним. Подобное сочетание открывает перспективные горизонты для данного литературного направления, в чем усматривается **актуальность** нашего литературного исследования. Особенность текстов определяется типом конфликта, определенной моделью поведения героя, спецификой передачи переходного времени. Перечисленные характерные черты позволяют говорить о миддл-литературе как о художественной системе. По определению С. Чупринина, миддл-литература является «*типом словесности, стратификационно располагающимся между высокой, элитарной и массовой, развлекательной*